

“VRUCHTEN VAN WETENSCHAPPELIJKE STUDIE”
60 JAAR *NEDERLANDS THEOLOGISCH TIJDSCHRIFT*¹
[*Nederlands Theologisch Tijdschrift* 60 (2006) 1-24]

Arie L. Molendijk, Rijksuniversiteit Groningen

Inleiding

De markt van Nederlandse theologische tijdschriften is voortdurend in beweging. Zo werd recentelijk het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* (1900-2003) opgeheven en kregen de abonnees een presentexemplaar van *Theologisch Debat* toegezonden. Dit nieuwe tijdschrift is niet aan een bepaald kerkgenootschap gebonden en de redactie laat zich zeer kritisch uit over de heersende academische publicatiecultuur. Er zou weinig ruimte voor discussie zijn en met name met het oog op visitatiecommissies gepubliceerd worden.² Het is inderdaad een feit dat binnen de academische wereld steeds meer in termen van “productie” wordt gesproken, waarbij publicaties in hoogwaardige “informatiedragers” zoals wetenschappelijke tijdschriften het hoogst “scoren”. Het *Nederlands Theologisch Tijdschrift* (NTT) heeft altijd een hoogwaardig wetenschappelijk tijdschrift willen zijn en in die zin is het niet toevallig dat de redactie al in haar vergadering van 23 mei 1987 sprak over de wenselijkheid om externe referenten te betrekken bij de beoordeling van de aangeboden copij. Weliswaar hadden ook de oprichters van het NTT de wetenschappelijkheid hoog in het vaandel, maar toch zou het voor hen ondenkbaar geweest zijn dat hun bijdragen door buitenstaanders beoordeeld zouden worden. Zo weerspiegelt de geschiedenis van het blad veranderingen in de na-oorlogse Nederlandse wetenschapsbeoefening.

In dit artikel zal ik op verzoek van de redactie een poging wagen de geschiedenis van het NTT te relateren aan bredere ontwikkelingen op maatschappelijk, religieus en theologisch gebied. De insteek zal daarbij de geschiedenis van het tijdschrift en het beleid van de redactie zijn. Daartoe heb ik het NTT-archief geconsulteerd.³ De belangrijkste bronnen zijn de correspondentie (van de

¹ Ik dank L.J. van den Brom, A.A. den Hollander, P.W. van der Horst, M. Sarot en T.H. Zock voor hun commentaar op eerdere versies van deze bijdrage.

² Brief van redactie *Theologisch Debat* aan de GTT-abonnees (Kampen, januari 2004), te vinden in W. Stoker en H.C. van der Sar, red., *Heroriëntatie in de Theologie*, Kampen 2003 (verschijnt tegelijkertijd als laatste nummer van *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* 2003/4).

³ Het archief vertoont de nodige lacunes en er bestaat geen inventaris. Het wordt bewaard door de redactie (G. van Ek, Subfaculteit der Godgeleerdheid van de Universiteit Utrecht).

successievelijke redactiesecretarissen) en de twee notulenboeken die lopen tot en met de 171e redactievergadering, gehouden te Utrecht op 16 mei 1992.⁴ Onder het redactiesecretariaat van K.A.D. Smelik (1990-1992) werden de verslagen van de vergaderingen voor eerst niet meer met de hand in het notulenboek ingeschreven, zoals nog wel gebeurde door zijn voorganger P.W. van der Horst. In een later stadium werden de getypte notulen ook niet meer ingeplakt. Deze bronnen bieden een fascinerend inkijkje in de werkwijze en gedachtenwereld van de verschillende redacties. Zo keurde men de titel “Luther op de divan” af en verscheen H. Fabers artikel over Erik H. Eriksons controversiële studie *Young Man Luther* (1958) onder de meer “stijlvolle” titel “Een psychoanalyticus over Luther”.⁵ Een bijna compleet overzicht van de inhoud van alle jaargangen van het NTT is via de Nederlandse Centrale Catalogus (NCC) op te vragen.⁶ Daarnaast is in het eerste nummer van de 26e jaargang een naar auteur geordend overzicht van de artikelen in de eerste 25 jaar verschenen (26/1972: 1-13). Verder is rond het vijftigjarig jubileum van het tijdschrift een chronologisch overzicht van de tot dan toe verschenen bijdragen samengesteld, waarvan ik ook dankbaar gebruik heb gemaakt.⁷

De beschrijving van de geschiedenis van het NTT is een lastige opgave. Dat hangt allereerst daarmee samen dat het een *algemeen* tijdschrift is, waarin de verschillende theologische disciplines vertegenwoordigd zijn. Een overzicht van de ontwikkeling van de verschillende deelgebieden en rubrieken valt buiten het bestek van dit artikel. Verder is het een *pluriform* tijdschrift in die zin dat het niet één bepaalde aanpak of richting vertegenwoordigt. De redactie bestaat uit een kleine kring van academische theologen die elkaar ook via andere kanalen kennen en in die zin wordt de geschiedenis van het NTT gekenmerkt door een hoge mate aan contingentie. Dat neemt niet weg dat er een aantal lijnen en tendensen te onderscheiden is. Aangezien het soms om nog altijd gevoelige zaken gaat, heb ik bij de bespreking van

⁴ Het eerste boek bevat volgens het opschrift de notulen van de eerste honderd vergaderingen (1 maart 1946 – 15 mei 1965), waarbij aangetekend dient te worden dat de 74e vergadering dubbel geteld is. Eigenlijk gaat het dus om 101 vergaderingen. Het tweede boek (101-171) loopt van 25 september 1965 tot en met 16 mei 1992. Verwijzingen naar de notulen in de tekst geschieden als volgt: not. + nummer van de vergadering (bijvoorbeeld not. 12). Verdere documenten, notities en brieven waarnaar ik verwijs bevinden zich (tenzij anders vermeld) in het NTT-archief.

⁵ Not. 100; NTT 20/1965-66: 17-37, met daaraan gekoppeld de zeer kritische beschouwing van de Luther-specialist W.J. Kooiman (pp. 38-48). Kennelijk achtte de redactie het toch een tikkeltje riskant Luther geheel en al in handen van een psycholoog te laten vallen.

⁶ NCC (on line contents), met op 10 mei 2005 5482 treffers (artikelen en besprekingen). Er zitten overigens heel veel fouten in de beschrijvingen.

⁷ Dit overzicht is opgesteld onder toezicht van de toenmalige redacteur voor het bibliografisch gedeelte, M. Sarot, en is nog niet geheel af.

de verschillende discussies en controverses de nodige terughoudendheid betracht. Het accent zal op de vroegere geschiedenis van het NTT liggen en met name de laatste tien jaar zal ik grotendeels buiten beschouwing laten.

Positionering

Het eerste nummer van het *Nederlandsch Theologisch Tijdschrift* verscheen in het najaar van 1946. De jaargang liep van oktober tot oktober en telde zes afleveringen van vier vel druks, elk van zestien bladzijden. De abonnementsprijs bedroeg tien gulden per jaar en voor studenten acht gulden (franco per post). In de prospectus uit 1948 werd niet zonder trots aangekondigd dat de omvang uitgebreid werd tot 80 bladzijden per nummer. Zo hoopte men “de steeds wassende stroom van boekbesprekingen te kunnen verwerken” en tevens “aan de vele vragen omtrent voorlichting nog beter tegemoet te [kunnen] komen dan tot nu toe”. De abonnementsprijs bleef gehandhaafd in de verwachting dat nog meer predikanten en studenten “tot de lezerskring zullen toetreden”. De werving van nieuwe abonnees was een constant punt van zorg voor de redactie en de uitgever H. Veenman & Zonen te Wageningen. Met ingang van jaargang 25 (1972) verscheen het NTT per kalenderjaar bij Boekencentrum te Den Haag in vier afleveringen van 120 pagina’s elk (januari, april, juli en oktober).

Het NTT – zo stond op het titelblad van de eerste aflevering te lezen – werd uitgegeven door de theologische faculteiten der Rijksuniversiteiten te Leiden, Groningen en Utrecht en der Universiteit van Amsterdam. In de redactionele inleiding tot de eerste aflevering stond nog eens uitdrukkelijk dat de redactie door deze faculteiten benoemd werd. Tijdens de eerste vergadering op 1 maart 1946 in de Utrechtse faculteitskamer waren vertegenwoordigers van de vier faculteiten aanwezig: de kerkhistoricus J.N. Bakhuizen van den Brink (Leiden), de nieuwtestamenticus J.N. Sevenster (Amsterdam), de godsdiensthistoricus H.W. Obbink (Utrecht) en de oudtestamenticus Th.C. Vriezen (Groningen). Men zocht tevens een goede spreiding over de verschillende theologische disciplines. L.J. van Holk (Leiden) werd voorgesteld als redacteur voor de systematische vakken, S.F.H.J. Berkelbach van der Sprenkel (Utrecht) voor de praktische theologie en W.F. Dankbaar (Zendingshuis Oegstgeest) voor de Zendingwetenschap. Van Holk sloeg de uitnodiging af (in 1950 trad hij alsnog toe tot de redactie) en voor hem in de plaats werd W. Leendertz (Amsterdam) gevraagd, die de uitnodiging wel aannam. Op de derde vergadering op

donderdag 20 juni 1946 in Krasnapolsky te Amsterdam was de voltallige redactie aanwezig. Hier werd de volgorde van de vakken in het tijdschrift bepaald: “Godsdienstgeschiedenis en Phaenomenologie van den godsdienst,⁸ Oude Testament, Nieuwe Testament, Kerk- en Dogmengeschiedenis, Zending, Oecumene, Systematische theologie, Practische theologie”. Kerkelijke vakken hadden vanaf het begin een vanzelfsprekende plaats in het NTT. In de hantering van de namen was men in de praktijk flexibel. Zo sprak men al snel van Godsdienstwetenschap en was er een recensierubriek Wijsbegeerte van de Godsdienst en Ethiek.⁹

W.F. Dankbaar was de enige niet-hoogleraar en was ongetwijfeld door zijn promotor Bakhuizen benaderd voor de post van redactiesecretaris. Toen Dankbaar in 1953 J. Lindeboom als hoogleraar kerkgeschiedenis in Groningen opvolgde, nam E. Jansen Schoonhoven (1953-1964) het redactiesecretariaat over, die op zijn beurt weer door I.H. Enklaar (1964-1976) werd opgevolgd. Deze drie mannen waren allen verbonden aan “Oegstgeest”, het zendingscentrum van de Nederlandse Hervormde Kerk.¹⁰ Met de benoeming van A. van den Beld tot redactiesecretaris (1976-1984) werd het zwaartepunt verlegd naar Utrecht. De redactiesecretaris had zonder twijfel de zwaarste functie, mede omdat hij de belangrijke recensierubriek verzorgde. De nauwgezet bijgehouden schriftjes met opgave van schrijver, titel, uitgever, jaar van uitgave, aantal pagina's, prijs, toegezonden aan, aangekondigd/besproken, getuigen daarvan. In 1969 was Enklaar bij nummer 6502 aangeland (wat neerkomt op gemiddeld ongeveer 280 titels per jaar). Onder het redactiesecretariaat van P.W. van der Horst (1985-1989) werd voor het eerst een aparte functionaris (K.A.D. Smelik) voor het bibliografische gedeelte aangesteld.

Uit alles blijkt dat het bibliografisch gedeelte voor het NTT van eminent belang was (en nog altijd is). Zeker na de Tweede Wereldoorlog voelde men een gemis op dit punt. In de redactionele inleiding werd uitdrukkelijk gesteld dat voldoende aandacht aan de bibliografie “in den uitgebreiden zin van het woord” zal worden besteed, te weten “zoowel beredeneerde litteratuuroverzichten als recensies en eenvoudige lijsten van titels van binnen- en buitenlandsche publicaties, vaksgewijze gerangschikt” (1/1946-47: 1). In een brief van 13 april 1946 berichtte Obbink zijn collegae Bakhuizen en Vriezen dat hij er bij de uitgever op had aangedrongen dat er

⁸ Met het aantreden van H.G. Kippenberg in 1982 werd Fenomenologie vervangen door Vergelijkende Godsdienstwetenschap.

⁹ Vgl. NTT 2/1946-47.

¹⁰ Vgl. NTT 31/1977: 1.

voldoende ruimte voor het bibliografisch gedeelte moest zijn. “Ik heb hem duidelijk gemaakt, dat het opbouwen van een bibliografie de noodige moeilykheden zal meebrengen, vooral in het begin. Zodat wy aanvankelyk zeker de helft (twee vel per nummer) nodig zullen hebben voor de bibliografie. Hy had heelemaal geen bezwaar tegen een andere verhouding [sc. tussen de artikelen en de bibliografie]”. Het is nooit zover gekomen dat de helft van de ruimte erdoor in beslag genomen werd, maar een belangrijk onderdeel zijn de besprekingen altijd geweest.

In de eerste vergaderingen werd ook relatief veel aandacht aan de zogeheten ruilnummers besteed. Dat waren binnen- en buitenlandse tijdschriften die circuleerden onder de redactieleden en tevens een goede mogelijkheid boden de internationale contacten weer te herstellen.¹¹ In het archief is de nodige correspondentie met redacteuren van andere tijdschriften te vinden. Dit was een gedeeld belang. Zo wendde Kurt Aland zich in de zomer van 1947 tot de redactie met het verzoek afleveringen van het NTT aan zijn Berlijnse adres (Amerikaanse sector) te sturen, zodat deze in de *Theologische Literaturzeitung* besproken konden worden. In het contract met Veenman van 20 september 1947 werden – naast kosteloze abonnementen voor de redactieleden, een vergoeding van 1350 gulden voor redactiewerk en een vergoeding van 20 gulden per 16 bladzijden voor de auteurs – ook nog dertig abonnementen voor ruilnummers beschikbaar gesteld.

De situatie na de oorlog was onoverzichtelijk. Het was zaak eerst een uitgever te vinden die de nodige faciliteiten kon bieden (zoals het drukken van Hebreeuwse en Griekse tekens) en voldoende papier in voorraad had. Naast Veenman was er overleg met Daamen en Van Gorcum. Een groot voordeel van Veenman & Zonen was dat zij de *Nieuwe Theologische Studiën* (NTS)¹² hadden uitgegeven en zo gemakkelijk een ‘doorstart’ konden maken. Vandaar ook dat de redactionele inleiding in een bijzin gewag maakte van het feit dat in het NTT de NTS zijn opgenomen, zonder dat er voor het overige veel continuïteit lijkt te zijn. Het was in de jaren 1945-46 onzeker welke theologische tijdschriften zouden blijven bestaan. Dat werd ook duidelijk uit de in de notulen van 20 juni 1946 genoemde lijst met tijdschriften die voor ruilnummers in aanmerking kwamen. Naast prestigieuze buitenlandse periodieken werden hier de

¹¹ In de notulen van de derde vergadering is een lijstje opgenomen. Reeds in de laatste aflevering van de eerste jaargang verscheen een overzicht van de inhoud van maar liefst 34 (meest theologische) tijdschriften.

¹² NTS was opgericht door A. van Veldhuizen en werd vanaf 1936 geredigeerd door Joh. de Groot (1/1918 – 25/1942).

volgende Nederlandse tijdschriften genoemd: *Nieuw Theologisch Tijdschrift*, *Onder Eigen Vaandel*, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift*, *Bijdragen* (van de theologische faculteit van Nederlandse Jezuïeten, Maastricht) en het *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, waarvan de eerste twee genoemde niet meer direkt na de oorlog verschenen. Het *Nieuw Theologisch Tijdschrift* zou definitief ophouden te bestaan, en *Onder Eigen Vaandel* zou in 1950 in herziene vorm onder de minder militante naam *Kerk en Theologie* verschijnen.¹³

Voor de positionering van het NTT in het veld van Nederlandse theologische tijdschriften is de eerste alinea van het notulenboek van belang. Nog voor de verslaglegging van de constituerende vergadering schreef Bakhuizen van den Brink (die de eerste twee vergaderingen notuleerde) hier het volgende: “Op voorstel van de Leidsche Theologische Faculteit werd omstreeks het begin van 1946 besloten tot de oprichting van een algemeen Nederlandsch wetenschappelijk Theologisch Tijdschrift, onder redactie van de Faculteiten van Leiden, Utrecht, Groningen en Amsterdam. Na correspondentie en besprekingen bleek dat de Nieuwe Theologische Studiën in dit tijdschrift zouden willen opgaan; Theologie en Practijk en het Nieuw Theol. Tijdschrift echter niet, zoowel om hun doelstellingen als om hun specialen lezerskring; om overeenkomstigen redenen wilde ook de redactie van *Onder Eigen Vaandel* haar tijdschrift handhaven”. De oprichters waren duidelijk niet van plan het initiatief uit handen te geven.

In de al meermaals geciteerde redactionele inleiding stond ook uitdrukkelijk dat het tijdschrift “in dienst [staat] van de wetenschappelijke theologie. Het is onafhankelijk wat theologische richting betreft en aan geen school gebonden om het vrije wetenschappelijke en methodische onderzoek en daardoor den opbouw van het theologisch leven in Nederland te kunnen dienen” (1/1946-47: 1). Het woord “wetenschappelijk” zal nog regelmatig vallen tijdens de redactievergaderingen. Een wetenschappelijke theologie – als vertegenwoordigd aan de openbare instellingen voor hoger theologisch onderwijs – is van het grootste belang “voor het theologisch leven in Nederland”. Maar wat werd daarmee concreet bedoeld? Toch in de eerste

¹³ Het nieuwe tijdschrift is – volgens de redactionele toelichting (ondertekend door Th.L. Haitjema, A.F.N. Lekkerkerker en G.C. van Niftrik) – minder een partijblad. *Onder eigen vaandel* was weliswaar niet officieel verbonden met de Confessionele Vereniging, maar voelde sympathie voor haar beginselen. *Kerk en Theologie* daarentegen werkt “vanuit de visie der Reformatie, daarbij ook voortgaand in de weg der Reformatie” en wil geen vaktijdschrift zijn, maar richt zich ook op “ontwikkelde gemeenteleden” (1/1950: 1). Als supplement verschijnen de Geschriften betreffende de orde der Nederlandse Hervormde Kerk.

plaats het Hervormde theologische leven. Hier was men zich ook wel van bewust. Het besluit om de doopsgezinde Leenderts te vragen was mede ingegeven door de overweging dat hij “een andere dan de N. Herv. Kerk [doorgehaald: “een niet-Hervormde Kerk”] kan vertegenwoordigen”.¹⁴ De Lutheranen, Remonstranten en Doopsgezinden mochten meedoen, maar de algehele oriëntatie bleef protestants-hervormd. Sommige bijdragen en kronieken waren zelfs speciaal gericht op de NHK.¹⁵ Dit was misschien niet anders te verwachten, gelet op de voor de uitgave verantwoordelijke faculteiten. In 1992 werd de protestantse faculteit van Brussel voor het eerst als mede-uitgeefster genoemd (kort daarvoor was de toenmalige redactiesecretaris Smelik aan deze instelling benoemd). In 1993 trad A. Wessels als vertegenwoordiger van de theologische faculteit van de Vrije Universiteit toe tot de redactie en drie jaar later begroette men het eerste vrouwelijke redactielid in de persoon van de kerkhistorica J.W. Spaans.

Beleid

De besprekingen binnen de redactie betroffen vooral de planning van volgende nummers en – onvermijdelijk – de financiën. Met de uitgever werd regelmatig onderhandeld over de vergoeding voor redactionele werkzaamheden en de auteurs. Tot laat in de jaren tachtig kregen auteurs niet alleen overdrukken van hun bijdrage, maar ook een vergoeding per pagina. Verder was het aantal abonnementen een punt van aandacht en zorg. Het aantal abonnees wisselde nogal: van 870 in 1950 tot 650 in 1965 en 832 in 1969.¹⁶ Deze stijging in de tweede helft van de zestiger jaren was echter niet voldoende om een crisis af te wenden. Veenman moest er teveel op toelleggen en tijdens de 122e vergadering op 23 januari 1971 in hotel Terminus te Utrecht werd medegedeeld dat Boekencentrum de uitgave van NTT had overgenomen. Op dat moment bedroeg het exploitatietekort fl. 10.927,--. De Nederlandse organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O. — de voorloper van het huidige N.W.O.) nam daarvan fl. 9200,-- voor haar rekening. De redactie hoopte dat de nieuwe uitgever de ontbrekende fl. 1700,-- zou kunnen bestrijden uit advertentieopbrengsten en meer abonnees dan geraamd en streed

¹⁴ Not. 2 (van de hand van Bakhuizen). Vanaf de derde vergadering notuleerde Dankbaar.

¹⁵ J.R. Wolfensberger, “De Nederlandse Hervormde Kerk. Kroniek 1948-1949” (4/1949-50: 122-136).

¹⁶ Voor 1969 geven de notulen (118) een precisering: 602 gewone abonnementen (Ned. 504, buitenland 98), 106 studenten-abonnementen (Ned. 100, buitenland 6), instellingen (Ned. 52, buitenland 72). Het aantal ruilexemplaren bedroeg 30 en de totale oplage 940.

overigens voor het behoud van de oude overdrukregeling (uiteindelijk vastgesteld op 15 stuks per artikel; vgl. not. 124-125). Er zijn in de volgende jaargangen wel enige advertenties opgenomen (o.a. van Wolters-Noordhoff, Wevers en niet te vergeten Boekencentrum zelf, dat ook de eigen uitgave *Kerk en Theologie* onder de aandacht van de NTT-lezers bracht), maar veel kan dit niet opgebracht hebben. Het tekort is – zo stel ik mij voor – met name door besparingen gereduceerd, onder meer door het terugbrengen van het aantal afleveringen van zes naar vier per jaar. Verder verstrekte Z.W.O. tot het midden van de tachtiger jaren soms omvangrijke subsidies. In 1987 werd een ledenwervingsactie gestart en de abonnementsprijs drastisch verlaagd, wat ertoe leidde dat in een jaar het aantal abonnees groeide van circa 450 tot circa 950 (not. 164).

De meeste tijd besteedde de redactie over het algemeen aan een korte bespreking van het afgelopen nummer en een vooruitblik op de komende afleveringen. Men wachtte niet alleen af wat er ingezonden werd, maar benaderde ook actief potentiële auteurs. Rubrieksredacteurs werden aangemoedigd artikelen in te winnen en ervoor te zorgen dat actuele literatuur besproken werd. Een zekere spreiding werd daarbij nagestreefd. P.J. Roscam Abbing maakte in januari 1965 de volgende becijfering¹⁷ over de afgelopen tien jaar: 24 godsdiensthistorische artikelen, 24 op het gebied van het Oude Testament, 36 op het gebied van Nieuwe Testament, 34 op het terrein van kerk- en dogmengeschiedenis, 31 godsdienstwijsgerige bijdragen, 15 dogmatische, 4 ethische, 22 praktische theologische en respectievelijk 7 en 8 op het terrein van oecumenica en zending. Met de komst van P.W. van der Horst in 1985 als redactiesecretaris werd *Judaica* een zelfstandige rubriek in het tijdschrift. In de negentiger jaren werden de sociale wetenschappen (met name godsdienstsociologie en godsdienstpsychologie) als zodanig gerubriceerd en door redacteurs vertegenwoordigd. Het aantal redactieleden werd in die tijd sterk uitgebreid. In 2000 telde de redactie 12 en in 2005 14 leden.

Al werd volgens sommigen de druk om artikelen (van collega's) te accepteren af en toe wel heel groot, toch heeft de redactie zich altijd om de wetenschappelijke kwaliteit van de artikelen en besprekingen bekommerd. Met name sinds de zeventiger jaren werden er regelmatig stukken geweigerd en suggesties gedaan bijdragen te herzien. Als een stuk geplaatst was dat bij nader inzien door de redactie onder de maat

¹⁷ Notitie "Over het N.T.T. ten dienste van het redactieberaad", 3 pagina's, gedateerd januari 1965, ondertekend met de initialen P.J.R.A.

bevonden werd kon dat ertoe leiden de auteur op een zwarte lijst belandde (evenals diegenen die een substantiële achterstand in hun recensieverplichtingen hadden opgelopen). Weigeringen tot plaatsing van ingezonden stukken en met name onwelwillende recensies leidden soms tot conflicten. Hierop kom ik nog terug.

Er was de redactie veel aan gelegen dat het blad attractief was voor de doelgroep, bestaande uit academisch werkzame theologen, theologistudenten en predikanten. Daartoe werden er steeds opnieuw initiatieven genomen om overzichtsartikelen (*Forschungsberichte*) te plaatsen. “Artikelen die oriënteren omtrent publicaties, onderwerpen, visies en uitkomsten in een bepaald vakgebied gedurende b.v. de laatste 10 jaar, zijn bij lezers zeer geliefd, vanuit dezelfde interesse die hen de – overigens zeer brokkelige – recensie voorlichting doet waarderen. Echter: deze artikelen zijn moeilijk los te krijgen”.¹⁸ Steeds doken weer lijsten op met rubrieken en beoogde auteurs, maar makkelijk te krijgen waren dit soort bijdragen inderdaad niet. Recentelijk verschijnen er ook stukken over de voor verschillende vakgebieden relevante sites op het World Wide Web.¹⁹ Naast overzichtsartikelen werd ook gepoogd kronieken over het wel en wee van de betrokken faculteiten van de grond krijgen. Het bleek lastig de benodigde informatie bij elkaar te sprokkelen en vanaf 2000 lijken de pogingen in deze richting gestaakt. Ook verschijnen er geen necrologieën meer. De kroniek van de jaargang 1966-67 begon met een inleidend woord van de redactie, die opmerkte dat de verslagen “minder evenwichtig uitvielen dan gehoopt was. Toch beperkte de redactie zich tot het redigeren van ondergeschikte punten” (21/1966-67: 226). Over dat laatste dacht de Groningse faculteit anders en dwong een rectificatie af, waarin onder andere op het onderzoek van drs R. Steensma naar de inrichting van noordelijke kerkgebouwen geattendeerd werd.

In de al genoemde notitie van Roscam Abbing uit 1965 werd ook gesproken over een plan om *Beihefte* te gaan uitgeven en dat resulteerde in de serie *Cahiers bij het Nederlands Theologisch Tijdschrift*. De Cahiers werden aangekondigd in de 22e jaargang onder de noemer “Een nieuw verschijnsel bij ons Nederlands Theologisch Tijdschrift” (22/1967-68: 1-2). Het was de bedoeling niet alleen aan theologische onderwerpen, maar ook aan “vraagstukken van ethische, politieke, natuurwetenschappelijke, sociologische en psychologische aard” aandacht te

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Godsdienstwijsbegeerte: 54/2000: 48-63; Missiologie en oecumenica: 54/2000: 221-237; Kerkgeschiedenis: 54/2000: 238-248; Godsdienstpsychologie: 55/2001: 136-147.

besteden. “Onderwerpen waar het geestelijk leven van onze tijd mee van doen heeft en waar de moderne theologie niet aan voorbij kan gaan”. Er werden vier titels genoemd en uiteindelijk verschenen in de jaren 1968-69 zes monografieën.²⁰ Men had grootse plannen²¹, maar vanwege de geringe afzet moest de serie stopgezet worden (not. 119). Een overweging bij dit alles was ook om het NTT een internationaler karakter te geven. Men hoopte buitenlandstalige boeken in de serie op te nemen en speelde zelfs met de gedachte zo veel mogelijk bijdragen in het “Engels en Duits (en Frans)” (not. 120) in het NTT te publiceren.²² De heer Veenman was echter niet hoopvol gestemd dat dit beleid ook tot meer abonnementen zou leiden.

Tegenover verzoeken speciale nummers ter gelegenheid van jubilea uit te brengen heeft de redactie zich over het algemeen terughoudend opgesteld. Het verzoek eind 1946 om een speciaal nummer aan de hoogleraar A.M. Brouwer te wijden wees men af, onder meer omdat dit een precedent zou scheppen. In 1955 was men coulanter en werd een aflevering aan de nieuwtestamenticus J.Th. Ubbink gewijd (9/1954-55: 321-372). In 1973 werd een voorstel afgewezen (not. 130), maar tien jaar later werd een Engelstalig nummer ter gelegenheid van het afscheid van de Utrechtse godsdiensthistoricus D.J. Hoens (redactielid 1964-1968) uitgebracht. Het aantal pagina's van de aflevering werd uitgebreid, er werd een naamsregister toegevoegd en op de titelpagina stond te lezen: *Analysis and Interpretation of Rites. Essays to D.J. Hoens, edited by J.G. Platvoet* (37/1983: 177-277). Meestal is het niet zo ostentatief duidelijk dat het om een feestnummer gaat. Zo verschenen in het aprilnummer van 1988 vijf bijdragen van Utrechtse auteurs, die allemaal aan Jannes Reiling waren opgedragen. Daarnaast zien met enige regelmaat thematische afleveringen het licht, zoals recentelijk nog de nummers gewijd aan het theodicee-probleem en de nieuwe bijbelvertaling (58/2004: 177-272 & 59/2005: 273-342).²³

²⁰ E. Flesseman-van Leer, *De overmacht der liefde. Inleiding in de theologie van F.D. Maurice*; G.J. Hoenderdaal, *Geloven in de Heilige Geest*; S.J. de Vries, *Bible and Theology in the Netherlands. Dutch Old Testament Criticism under Modernist and Conservative Auspices, 1850 to World War I*; J.L. Springer, *Waar, wat en wie is God? De vraag naar God als godsdienstwijsgerig probleem*; J.N. Sevenster, *Bultmanniana. Een vraag naar de criteria*, en T. Jansma, *Natuur, lot en vrijheid. Bardesanes, de filosoof der Arameeërs en zijn images*.

²¹ Er waren de volgende toezeggingen: P. Smits, *Sociologie van de twijfel*; A.J. Bronkhorst, *De huidige situatie in de rooms-katholieke kerk en theologie* (werktitel); Th.P. van Baaren, *Ritual Swinging and Ritual Hanging as Rites of Ascension* en A.D. Fokker, *De invloed van de natuurwetenschap op het moderne denkklimaat*; vgl. het door de redactiesecretaris gemaakte verslag van het overleg met de uitgever op 12 september 1968.

²² Het NTT heeft van het begin af aan artikelen in de drie moderne talen gepubliceerd. Daarnaast zijn er ook enkele stukken in het Zuid-Afrikaans, alle van de hand van V. Brümmer.

²³ Vgl. ook de afleveringen die voortvloeiden uit de Leidse, godsdienstwijsgerige “Kairos”-congressen:

Vox Theologica

Voor een beter begrip van de positionering van het NTT is de relatie tot het “interacademiaal theologisch tijdschrift” *Vox Theologica* (VT), het orgaan van de Vereniging van Studenten in Theologische Faculteiten in Nederland, van eminent belang. Tijdens de tweede redactievergadering van het NTT op 23 maart 1946 was de heer Prakke van Van Gorcum aanwezig, die – als uitgever van VT – “eenig verband tussen de *Vox Theologica* en het nieuwe tijdschrift [= NTT] wil maken” (not. 2). Nog in hetzelfde jaar werd besloten dat Bakhuizen van den Brink met de hoofdredactie van VT zal bespreken, “dat dit blad een studentenblad zal worden, zoals ook de oorspronkelijk opzet was” (not. 5). De hooggeleerde heren wensten geen concurrentie van afgestudeerde theologen en jonge doctores op het terrein dat zij als het hunne beschouwden.

In 1957 zocht de redactie van VT contact met het NTT. Bij monde van de hoofdredacteur J.M. Hoekstra en de redactiesecretaris J. Sperna Weiland vroeg men zich af of de “huidige stand van zaken in de wereld van de Nederlandse theologische tijdschriften bevredigend genoemd mag worden”.²⁴ Zij onderscheidden twee functies van VT: ten eerste wilde men ruimte bieden voor de pennevruchten van aankomende theologen en ten tweede diende het blad “aan een brede kring van studenten en predikanten – deze laatste vormen een aanzienlijk deel van de abonnés – op gedegen niveau kritisch-oriënterende artikelen te bieden betreffende actuele theologische onderwerpen ter geregelde informatie over de stand van de verschillende takken der theologische wetenschap”. Wat betreft het tweede punt constateerde men een “ernstige leemte” en de vraag was hoe hier in te voorzien was. Aangezien het NTT het dichtst stond bij het beeld dat VT zich van het gewenste tijdschrift gevormd had, stelde men een gesprek voor. Hoe een en ander te realiseren zou zijn – door een nieuw tijdschrift, door reorganisatie van een bestaand tijdschrift of door fusie van enkele bestaande tijdschriften – liet men open.

Wel lichtten Hoekstra en Sperna Weiland in precies gekozen bewoordingen hun voorstel toe. Op de allereerste plaats zou het gewenste tijdschrift “een informatief

32/1978: 177-259 (met een bijdrage van H.-G. Gadamer) en 38/1984: 177-236.

²⁴ Brief van 3 maart 1957, aanwezig in de speciale map met correspondentie met VT (archief NTT). Aan deze brief zijn ook de volgende citaten ontleend. Voor aanvullende informatie is het archief van VT geraadpleegd (Archiefnummer 123, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme [1800-heden], VU Amsterdam).

en stimulerend karakter dienen te dragen. Het zou op academisch niveau, breed en kritisch, actuele theologische themata aan de orde dienen te stellen. Ons leek de wijze, waarop Vox Theologica dit heeft getracht te doen in zijn z.g. thema-nummers hiertoe een mogelijkheid. Hiermee zou het tijdschrift zich bewust plaatsen tussen de specialistisch-wetenschappelijke periodieken ter ene en de bijzondere tijdschriften van verschillende kerken, groeperingen en stromingen ter andere zijde”. Het is duidelijk dat men een breed tijdschrift wenste, dat zich – sterker dan NTT – met actuele, prangende theologische vragen bezighield. En lag daar niet de kracht van VT? Daarnaast stelde men voor kronieken op te nemen met overzichten over de inhoud van specialistische tijdschriften en moderne theologische literatuur in het algemeen. Ten derde zou plaats ingeruimd kunnen worden voor “specialistische bijdragen en werkstukken van debutanten” en ten vierde zou de aantrekkelijkheid verhoogd kunnen worden door beknopte en deskundige boekbesprekingen op te nemen. Niet specialistisch zo is de teneur, maar toch ook zeker van academisch niveau. De economische basis – zo heette het tot slot – van dit algemene tijdschrift zal solide kunnen zijn.

Wat dachten de redacteuren van het NTT van dit voorstel? Men voelde weinig voor een “informatie-tijdschrift”, maar achtte toch een gesprek zinvol en dat werd gehouden op zaterdag 11 mei, om negen uur ’s-ochtends, in de theologische faculteitskamer te Utrecht. Van de kant van het NTT waren W.F. Dankbaar (voorzitter), E. Jansen Schoonhoven, A.H. Edelkoort, J.A. Oosterbaan, P.A.H. de Boer en C.J. Bleeker aanwezig (Miskotte had zich afgemeld) en van de kant van VT G.W. de Jong, A.J. Nijk, J. Smit Sibinga en J. Sperna Weiland. Op verzoek van de voorzitter zette Nijk nog eens het standpunt van VT uiteen en beklemtoonde dat het dikwijls moeilijk was voor de brede, oriënterende artikelen competente auteurs te vinden. Op vragen van de NTT-redactie deelde de VT-redactie mede dat tot dan toe geen besprekingen met het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* en ook niet met de *Studia Catholica* gevoerd waren. In de volgende brede discussie kwamen aldus de notulist van het NTT (not. 64) de volgende punten naar voren. Zoals te verwachten, zette de NTT-redactie eerst haar standpunt uiteen dat VT een studentenblad was, waarop geantwoord werd dat VT altijd al meer dan een studentenblad wilde zijn en ook moest zijn om te overleven. Meer dan de helft van de ongeveer 1000 abonnees was predikant. Verder betwijfelde de NTT-redactie de wenselijkheid en mogelijkheid van een oriënterend theologisch tijdschrift. Men wilde oriënterende artikelen niet

uitsluiten, maar was toch enigszins sceptisch over de wetenschappelijke waarde ervan. Het hoofddoel van het NTT was de publicatie van “vruchten van wetenschappelijk studie”. Themanummers hebben wetenschappelijke waarde, maar deze – zo klonk het enigszins geforceerd – konden toch gemakkelijker door VT gegeven worden, gezien “haar bredere achtergrond, die ook de V.U., Kampen en Nijmegen omvat”. Tot slot verzocht Dankbaar de leden van de redactieleden van VT “de gemaakte opmerkingen over het karakter van de *Vox Theologica*” in eigen kring en met het bestuur van de Vereniging van Studenten in Theologische Faculteiten in Nederland te bespreken. Daarmee konden de “studenten” het doen.

In de zeventiger jaren lag de situatie anders en zocht het NTT naar uitwegen. Zo vond op 17 januari 1973 overleg met de redactie van *Kerk en Theologie* plaats (not. 129). Dit leverde niets anders op dan dat men opnieuw in de overtuiging bevestigd werd dat het NTT zelfstandig moest blijven. De publiciteit moest beter, het fonds “*Ad pias causas*” werd benaderd en de 140 ringen van de Nederlandse Hervormde Kerk werden opgewekt het NTT voor de leesportefeuille aan te schaffen (not. 129). Steeds was VT in beeld en op donderdag 29 november 1973 werd er in Zwolle overlegd tussen beide redacties²⁵, waarbij – afgaande op de notulen van de 131ste redactievergadering die uitsluitend gewijd zijn aan de eventuele fusie – met name de samenstelling van de nieuw te vormen redactieraad een punt van discussie was. Konden daar bijvoorbeeld ook niet-gepromoveerden deel vanuit maken?

Het volgende overleg hierover vond op 17 januari 1974 te Amersfoort plaats. Over deze bijeenkomst was men niet onverdeeld gelukkig. In de redactievergadering van 16 februari 1974 drong B. Hartmann erop aan dat de NTT-afgevaardigden in het vervolg “na voorafgaand beraad” een zelfde standpunt zouden innemen en zich niet kritisch uit zouden laten over het wetenschappelijk niveau van VT. Ook tijdens de redactievergadering bestond er onenigheid. Het Amsterdamse redactielid K. Strijd meende dat het NTT een “gedefformeerd wetenschapsbegrip” had, “aangezien de relatie tot de maatschappijproblemen van vandaag ontbreekt” (not. 132). Bredere geleidingen, waaronder bijvoorbeeld ook begaafde studenten, moesten betrokken worden bij het tijdschrift. O.J. de Jong bracht daar tegenin dat de redactieleden eerst zelf iets gepresteerd dienden te hebben. Er dreigde een impasse te ontstaan en men

²⁵ Van de zijde van NTT waren A.J. Bronkhorst (vz), I.H. Enklaar (secr), A.F.J. Klijn en A.S. van der Woude aanwezig (not. 130) en van de kant van VT: W. van Galen, R. Oost, R.G. Scholten en N. Schreurs (not. 131). Volgens de notulen van VT (20.12.73) waren er op dat moment 207 dubbele abonnementen: 27% van de 771 NTT-, en 20% van de 1059 VT-abonnees.

besloot uiteindelijk een korte nota op te stellen. Deze “Nota over een eventuele fusie van NTT en Vox Theologica” (23 februari 1974) werd verspreid onder de verschillende docentengeledingen.

In de 133ste redactievergadering van zaterdag 23 maart 1974 in het Utrechtse academiegebouw werd verslag uitgebracht van de besprekingen aan de betrokken faculteiten en gepoogd tot een gezamenlijk standpunt te komen. De notulen vermelden dat Leiden en Groningen zich niet onwelwillend toonden, Amsterdam zich positief over het samengaan van beide tijdschriften uitte en Utrecht negatief adviseerde. Uit de schriftelijke reactie vanuit Groningen bleek echter ook dat men zich zorgen maakte over het peil van VT, dat “bedenkkelijk” gezakt zou zijn door “populaire kletsverhalen over gemeente-enquêtes of kerkelijke verhalen met een wetenschappelijk sausje” (in de woorden van een van de faculteitsleden). Bij de beslissende vergadering waren niet alleen alle redactieleden (Bronkhorst, Enklaar, Hartmann, G.J. Hoenderdaal, Van der Woude, O.J. de Jong, Klijn en Strijd) aanwezig, maar ook de directeur van Boekencentrum, de heer J. Komen.

Na ampele bespreking stelde de redactie een aantal voorwaarden, waarvan de belangrijkste waren: (1) Alle 11 theologische faculteiten en hogescholen in het Nederlandse taalgebied van Nederland en België participeren in het tijdschrift; waarbij gestipuleerd werd dat de vier openbare faculteiten de overhand hebben. “Gedacht wordt aan het volgende schema: a) een brede redactie, met 2 vertegenwoordigers der zojuist genoemde faculteiten [Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam], en 1 van elk der andere deelnemers; b) een kernredactie met 60% der leden van genoemde universiteiten en 40% van de andere participanten tezamen”. (2) Als regel zullen de redactieleden gepromoveerd moeten zijn (uitzonderingen zullen mogelijk zijn). (3) De naam van het tijdschrift moet NTT blijven, waarbij dan vermeld kan worden dat VT erin is opgenomen (dit in verband met het behoud van de subsidie van Z.W.O.). Deze voorwaarden bleken – zoals te verwachten – niet acceptabel voor de redactie van VT (not. 134).²⁶

De onderhandelingen over de fusie leidden wel tot het besluit dat in de toekomst naast hoogleraren ook gepromoveerde docenten lid konden worden van de redactie en dat op de omslag aangegeven werd “uitgegeven door de docenten van de theologische faculteiten, etc.”. Verder zouden met het oog op mogelijke bijdragen

²⁶ In een brief van 12.2.74 had VT de redactie van NTT al laten weten dat de eis dat alleen gepromoveerden deel uit zouden maken van de nieuwe redactie niet aanvaardbaar was (archief VT).

“informele relaties” met theologen van de VU en Kampen worden aangeknoopt (not. 134). Het taakgebied van Strijd werd nu omschreven als “Praktische theologie en maatschappelijke vakken”. Behoudens enige kleinere concessies hield het NTT vast aan de oude koers. De laatste vermelding van VT betrof de ontvangst van de brief met de mededeling dat VT is opgeheven. Tijdens de redactievergadering van 11 februari 1977 werd deze brief voor kennisgeving aangenomen – met de volgende toevoeging: “De redactie is niet ongenegen om plaatsing van stukken die vroeger aan de Vox zouden zijn aangeboden – doctoraalscripties b.v. – onder bepaalde voorwaarden serieus te overwegen” (not. 140).

Drie recensies

Over het algemeen beslaan recensies in het NTT niet veel meer dan twee pagina's. Een enkele keer heeft een recensent meer ruimte nodig en dan is er meestal iets aan de hand. De drie gevallen die ik hier bespreek betreffen dissertaties. M. Barnard begon zijn zeer behoedzame bespreking van het proefschrift van D. van Arkel over de ontwikkelingen in de doopliturgie aan de hand van het zondvloedgebed²⁷ met de opmerking dat de auteur op grond van dit boek de doctorstitel aan de VU verkregen heeft. Na een aanloop van twee dichtbedrukte pagina's, waarin de recensent bekende dat het moeite kostte de lijn van het betoog te reconstrueren, kwam hij te spreken over het feit dat Van Arkel delen van artikelen van anderen letterlijk of bijna letterlijk had overgeschreven zonder dit aan te geven of zelfs maar te verwijzen naar de betreffende stukken. Later was weliswaar een erratum toegevoegd, maar ook dat liet nog een aantal vragen onbeantwoord. De term plagiaat viel niet. Barnard liet het aan de lezer over om deze werkwijze te benoemen en te beoordelen.²⁸

Niet alle recensenten waren zo terughoudend in hun oordeel. In 1951 had W.C. van Unnik 27 pagina's nodig voor zijn bespreking van E. van der Schoots dissertatie over de Hervormde Eredienst en kwam uiteindelijk tot de conclusie dat “dit proefschrift als wetenschappelijk werk en als bijdrage tot het liturgisch gesprek een mislukking is en dat zijn verschijning betreurd moet worden”.²⁹ En dan moet men

²⁷ M. Barnard, “Voor ons de zondvloed. Een besprekingsartikel” (betreffende D. van Arkel, *Voor ons de zondvloed. Een onderzoek naar de ontwikkelingen in de doopliturgie aan de hand van het zondvloedgebed*, Zoetermeer 2001), in: NTT 56/2002: 329-332.

²⁸ Vgl. ook de bespreking van de dissertatie van Th. Peppink over Gerardus van der Leeuw door W. Hofstee in NTT 53/1999: 73-74.

²⁹ W.C. van Unnik, “Een dissertatie over der Hervormde eredienst” (betreffende E. van der Schoot, *Hervormde Eredienst. De liturgische ontwikkeling van de Nederlandse Hervormde Kerk*, 's-

zich realiseren dat de hooggeleerde recensent zijn bespreking op verzoek van de redactie “sterk beknot” had (zoals hij in een voetnoot meedeelde). Evenals Barnard maakte Van Unnik de lezer erop attent dat de auteur op grond van dit werk de doctorstitel had verkregen en zette nog eens uiteen aan welke eisen een proefschrift dient te voldoen, waarbij beklemtoond werd dat er een onderscheid bestaat tussen wetenschappelijk en populariserend werk. Volgens Van Unnik had Van der Schoot zich een ontzaglijke, om niet te zeggen onmogelijke taak gesteld. Dat had ertoe geleid dat niets grondig behandeld was en begrippen onnauwkeurig geanalyseerd waren. Zonder te willen overgaan tot het signaleren van drukfouten en weinigzeggende opmerkingen moest het Van Unnik toch van het hart dat – alle oordelen die waren uitgesproken ten spijt – een duidelijke maatstaf ontbrak en het “volslagen willekeurige” wel heel sterk klemde bij de “hooghartige manier”, waarop over de “gangbare populaire critiek op de liturgische beweging” gesproken werd.³⁰ Vervolgens stelde de recensent dat hele stukken niet meer zijn dan “weergave, referaat of uittreksel met enige verbindende tekst of losse opmerkingen”.³¹ Ook werden allerlei omissies en fouten geconstateerd. Nieuwe gedachten bood het boek niet en historisch was het “volslagen tweede- of derdehands werk”. “[M]en vraagt zich af, waarom deze zaken in zoveel papier verpakt moesten worden”. Kapitale fouten, gebrek aan inzicht, een veel te omvangrijk onderwerp, oppervlakkig, gebrek aan kritische zin en een verkeerde drang naar actualiteit – zo luidde Van Unniks slotoordeel.

Dit artikel was een van de meest vernietigende besprekingen in de geschiedenis van het NTT.³² Van Unnik had zeker een aantal zwakke punten te pakken, maar hij had – ondanks de gedwongen inkorting – toch wel heel veel uit de kast gehaald. In *Kerk en Eredienst* (tijdschrift van de Nederlandse Hervormde Kerk voor de studie der liturgie) reageerden W. Aalders (redacteur) en H. van der Linde (lid van de commissie van redactie) gezamenlijk op het stuk van Van Unnik. Zij merkten op dat dit proefschrift “onder de moeilijkste omstandigheden” geschreven is (Van der Schoot was ernstig ziek), dat het aanvaard was door de Groningse faculteit, dat het één van de laatste dissertaties uit de kring der leerlingen van Professor Van der Leeuw

Gravenhage 1950), in: NTT 6/1951-52: 25-51, hier p. 48 (in het origineel cursief gedrukt).

³⁰ Ibid., 31: Van der Schoot, *ibid.*, 176-177.

³¹ Ibid., 32 (in het origineel cursief gedrukt).

³² Vgl. ook de recensie van de hand van H.J. Adriaanse over de dissertatie van Christina Hack in NTT 49/1995: 257-258.

was en dat het boek zeker niet minder was dan verscheidene andere dissertaties.³³ Aalders en Van der Linde konden – zo bekenden ze – de indruk niet van zich af zetten dat in deze recensie “een affect afgereageerd is”. Had Van Unnik ook al niet buitenproportioneel gereageerd op een reisverslag van H.J. Deutscher over diens verblijf op Chateau de Bossey?³⁴ In zijn reactie werd een “luchtige boutade van een veel reizende predikant ... met zware wetenschappelijke mokerslagen in gruijzels geslagen”. In beide gevallen wilde Van Unnik huns inziens de liturgische beweging treffen. Van der Schoot reageerde veel later in een brief aan Van Unnik (d.d. 19 mei 1953), die hij ook aan de redactieleden van het NTT, de Raad voor de Eredienst en de hoogleraren van de theologische faculteiten te Groningen en Utrecht zond, waarin hij zich diep gegriefd toonde door – zoals hij het zag – het tekort aan eerbied voor de persoon van een ander en voor wat die ander wil zeggen. Van der Schoot maakte later naam op het gebied van de pastorale psychologie.

Het laatste geval dat ik hier de revue wil laten passeren, leidde er zelfs toe dat het slachtoffer zich in een brief tot alle bij het NTT betrokken faculteiten wendde. Het betreft hier een bespreking die weliswaar wat korter is uitgevallen dan die van Van Unnik, maar toch nog een kleine 20 pagina's omvatte. In het juni-nummer van 1965 plaatste de Groningse godsdienstwijsgeer H. de Vos enige “kritische aantekeningen” bij de dissertatie van A.Th. van Leeuwen over het christendom in de wereldgeschiedenis.³⁵ Arend van Leeuwen had enige jaren in Indonesië als zendeling gewerkt en een gedwongen verlot gebruikt om dit boek te schrijven, waarop hij aan de Leidse faculteit gepromoveerd was. Zijn promotor Hendrik Kraemer – met wie hij een nauwe band had – schreef een voorwoord, waarin hij het boek een ‘event’ noemde. Dat was niets teveel gezegd: het boek riep vele reacties en recensies op en er werd een heel ‘Horst-cahier’ aan gewijd. De betekenis van het boek lag volgens Kraemer niet zozeer “in de fascinerende en vaak provocerende manier, waarop het de grondtoon en de geest van alle grote culturen beschrijft tot op onze huidige tijd van revolutionaire confrontatie en onderlinge penetratie, maar in zijn analyse van de westerse beschaving als een uniek verschijnsel, wanneer men haar vergelijkt met de grote ‘ontocratische’ culturen, waartegenover zij zich scherp aftekent – een

³³ W. Aalders & H. van der Linde, “Woord en Wederwoord”, in: *Kerk en Eredienst* 7/1952: 50-52.

³⁴ W.C. van Unnik, “Audi et historiam. Over het knielen in de eredienst”, in: *Kerk en Eredienst* 4/1949: 65-80.

³⁵ H. de Vos, “Het christendom in de wereldgeschiedenis. Kritische aantekeningen bij het boek van A.Th. van Leeuwen, *Christianity in World History. The Meeting of the Faiths of East and West*, London 1964, 487 p.”, NTT 19/1964-65: 343-361.

oorspronkelijkheid, die men slechts kan ophelderen vanuit de bijbels-profetische en de grieks-rationele trekken, welke er in doorwerken”.³⁶

Het is duidelijk dat Van Leeuwen een groots ontwerp had gepresenteerd en De Vos schreef zelfs dat een gedegen recensie al snel zou uitdijen tot een nieuw boek “en misschien zelfs wel meer dan een” (343). Een groot deel van zijn kritiek bestond uit een lange opsomming van onjuistheden, niet-verifieerbare generalisaties en *sweeping statements* (waarbij de recensent aan de hand van het Prisma-woordenboekje Engels-Nederlands uitlegde dat “sweeping” zoveel als “overweldigend, radicaal, (te) veelomvattend, (te) algemeen, kolossaal” betekent). Daarbij werd de feitelijke geschiedenis volgens De Vos op een Procrustesbed gelegd: Van Leeuwen was niet in de geschiedenis van Israel geïnteresseerd, maar in de theologie van het Oude Testament. Ook de stelling dat “in het communisme de geest van Israel een tweede oogst heeft binnengehaald” achtte de recensent “zonder behoorlijke adstructie een slag in de lucht” (354). Zowel qua wetenschappelijke methodiek als ook in politiek en religieus opzicht kon deze dissertatie De Vos duidelijk niet echt bekoren. Al was deze bespreking minder vernietigend dan die van Van Unnik, toch was zij uiterst kritisch: “Misschien kan een zendeling hiermee werken, ik kan dat als theoloog en Christen niet” (359).

In dit kader gaat het mij niet zozeer om een weging van deze bespreking, maar om het conflict dat ontstond en hoe de redactie een uitweg zocht. Hoe ontwikkelde zich deze affaire? Naar eigen zeggen had Van Leeuwen deze bespreking eerst ter zijde gelegd. Hij had gedacht op de kritiek van De Vos in een samenvattende discussie met recensenten en critici in te gaan, maar dat bleek uiteindelijk niet goed mogelijk en in de zomer van 1967 stuurde hij een repliek naar NTT. In de vergadering van 16 september besloot men dat Hoens in een gesprek met de auteur het standpunt van de redactie zou toelichten. Men stelde het volgende vast: 1) de auteur heeft recht op responsie, 2) de redactie meent in haar beleid niet te hebben gefaald, 3) het artikel zal erop winnen, indien de uitweiding tegen de redactie, de persoonlijke apologie ten aanzien van de eigen wetenschappelijke carrière en verschillende te scherp gestelde aanvallen op de persoon van de heer De Vos worden gemitigeerd of geschrapt (not. 109). Na het gesprek met Hoens zond Van Leeuwen de redactie een omgewerkte en bekorte repliek. In zijn begeleidende brief (d.d. 5 oktober 1967) merkte Van Leeuwen

³⁶ A. Th. van Leeuwen, *Het christendom in de wereldgeschiedenis* (1964), Hilversum etc. 1966, p. 11.

nog op dat het gesprek met Hoens, waarin deze uitgelegd had dat het gewraakte artikel van De Vos de redactie niet voor publicatie gepasseerd was, voor hem veel verhelderd had. Hij toonde zich ook verheugd over Hoens toezegging zich in te inzetten voor de plaatsing van een inleidende verklaring, waarin de redactie zou meedelen in deze gang van zaken aanleiding te hebben gevonden haar beleid nader te bezien.

Maar toch bleken zo de bezwaren niet weggenomen te zijn. De repliek zou te zeer op de persoon en niet op de zakelijke kritiek van De Vos ingaan, en daarmee niet het vereiste niveau hebben. In de vergadering van 2 december rees het plan de repliek in ieder geval in deze vorm niet te plaatsen, maar E. Jansen Schoonhoven te vragen een stuk te schrijven naar aanleiding van de Nederlandse uitgave van het boek. Dit werd de auteur op 17 januari 1968 medegedeeld,³⁷ waarop hij in een schrijven van 26 januari uiteenzette, waarom dit voorstel voor hem onacceptabel was. Deze brief ging naar alle betrokken faculteiten. Van Leeuwen stelde dat de bespreking een aaneenrijging van onjuistheden en wanbegrip is, terwijl geen inzicht geboden werd in de opzet, grote lijn en inhoud van het besproken werk. Dat laatste is – zeker vergeleken met bijvoorbeeld de bespreking in het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* – het geval.³⁸ Vervolgens uitte de auteur nogmaals zijn verbazing over het feit dat artikelen ingezonden door hoogleraren van de faculteiten die verantwoordelijk zijn voor de uitgave van het NTT ongezien werden opgenomen, terwijl hemzelf het recht op weerwoord onthouden werd. Was hij zelf lid van een van de faculteiten geweest, dan zou volgens dezelfde procedure de repliek eventueel zelfs ongezien gepubliceerd dienen te worden.

Daarop ging het overleg verder. De voorzitter, P.A.H. de Boer, beriep zich op het feit dat de zinsnede uit de notulen van 16 september 1967 waarin de plaatsing zou zijn toegezegd geschrapt was.³⁹ (Er is inderdaad een zin onleesbaar gemaakt.) In de vergadering van 17 februari 1968 was men het er over eens dat dit artikel het tijdschrift zal ontsieren, maar waren de meningen over plaatsing verdeeld. Een aantal redactieleden vond dat men nu niet meer terug kon en Hoens (die niet aanwezig was en de vergadering vergeten zou zijn)⁴⁰ anders in een heel lastige positie gebracht zou worden, maar de meerderheid meende dat de redactie het recht heeft “ethische

³⁷ Deze brief zit niet in het dossier Van Leeuwen in het NTT-archief.

³⁸ J. van den Berg, “Het Christendom in het technocratische tijdperk”, GTT 65/1965: 37-50.

³⁹ Brief Berkhof aan Enklaar, d.d. 12.2.1968.

⁴⁰ Ibid.

maatstaven” aan te leggen en het stuk te weigeren. Vervolgens heeft de voorzitter meerdere malen gepoogd een gesprek met de auteur te arrangeren, maar Van Leeuwen liet zich niet vermurwen en hield vast aan zijn droit de réponse. De faculteiten reageerden verschillend: Utrecht stelde zich achter Van Leeuwen, Groningen stelde een commissie van goede diensten voor, Leiden sprak zich niet uit en Amsterdam liet niets van zich horen (not. 112). Daarmee werd de zaak Van Leeuwen ad acta gelegd en nog in hetzelfde jaar verscheen het stuk van de hand van Jansen Schoonhoven, waarin met geen woord afstand werd genomen van H. de Vos’ bespreking.⁴¹ Hoens dreigde met aftreden, maar vond het bij nader inzien misschien niet nodig dit formeel door te zetten, aangezien zijn termijn in de zomer van 1968 afliep. Met een telegram, waarin hij wees op het feit dat de voorzitter hem gepasseerd had, meldde hij zich af voor de vergadering van 15 juni 1968 (not. 112). In de geest van NTT laat ik het oordeel over een en ander graag aan de lezer over.

Inhoud

Het grote gevaar van een bespreking van het NTT in relatie tot de maatschappelijke, religieuze en theologische ontwikkelingen, is dat men deze laatste projecteert in de geschiedenis van het tijdschrift. Ik zal daar niet – geheel en al – aan kunnen ontkomen. Dit onderdeel van mijn bijdrage zal een exploratief – om niet te zeggen tentatief – karakter hebben. Een vruchtbare aanpak zou moeten beginnen bij min of meer vaste parameters in het NTT zelf. Daarvan zijn er weinig tot geen. Redactionele opmerkingen of commentaren zijn schaars, een systematisch gevoerde kroniek is er niet, het beleid wordt voor een niet onbelangrijk deel bepaald door de individuele voorkeuren en contacten van de steeds wisselende redactieleden en het is ook niet zo dat de redactiesecretaris een bepalende stem heeft.

Het enige inhoudelijk relevante redactionele commentaar dat ik gevonden heb is een bericht ter gelegenheid van de 70e verjaardag van Karl Barth op 10 mei 1956. De auteur (waarschijnlijk K.H. Miskotte – not. 58) achtte het onmiskenbaar dat Barth de theologie van de laatste decennia beheerst en haar een nieuwe wending gegeven heeft. Opvallend is dan wel, zo werd hier verder opgemerkt, dat dit “voordurend bezig zijn met Barth” niet terug te vinden is in het NTT. “Wij onthouden ons hier van een

⁴¹ E. Jansen Schoonhoven, “A.Th. van Leeuwen en H. Kraemer”, NTT 23/1968-69: 25-36. In de inleidende noot van de redactie werd alleen gezegd dat er aanleiding bestond dit boek en de daarin behandelde problematiek opnieuw aan de orde te stellen.

poging dit te verklaren”. Wel ligt het in de bedoeling in een volgend nummer op de betekenis van deze “grote, oecumenische figuur” terug te komen (10/1956-57: 365-366). Het volgende nummer zou inderdaad openen met een “Barth-mozaïek” van de hand van A.J. Bronkhorst (10/1956-57: 369-395). Maar erg enthousiast klonk het redactionele commentaar niet. Toch waren in de eerste tien jaargangen van het NTT maar liefst vijf bijdragen expliciet aan Barth gewijd (tegen 8 in de volgende 40 jaargangen). Er was dus meer aandacht voor de Zwitserse theoloog dan hier werd suggereerd. Maar misschien voldeden deze bijdragen niet aan Miskotte’s verwachtingen. Vergeleken met Barth was er aanzienlijk minder aandacht voor het werk van Friedrich Schleiermacher, al is er in 1969 een aflevering aan hem gewijd⁴² en wordt de kritische uitgave van zijn werk door H.J. Adriaanse besproken.

Het is buitengemeen lastig zwaartepunten in de geschiedenis van het tijdschrift vast te stellen. Toeval lijkt vaak een belangrijke rol te spelen. In de eerste 50 jaargangen telde ik negen bijdragen gewijd aan de joodse (godsdienst)wijsgeer Emanuel Levinas, maar dat aantal is grotendeels terug te voeren op een themanummer (29/1975: 201-297, met zeven stukken) ter gelegenheid van het feit dat de Leidse universiteit hem in 1975 een eredoctoraat verleende. Heidegger is met vier stukken in de eerste vijftig jaar ook relatief goed vertegenwoordigd, terwijl aan Wolfhart Pannenberg drie stukken gewijd zijn. Dit zijn indicaties, maar ook niet meer dan dat.

Binnen de systematische theologie zien we langzaam maar zeker de Angelsaksisch georiënteerde, analytische aanpak oprukken. Zo wijdde H.G. Hubbeling in het midden van de zestiger jaren een beschouwing aan het werk van W.F. Zuurdeeg, die zelf tien jaar daarvoor al de vraag “Wat kan de analytische filosofie voor de godsdienstfilosofie betekenen?” in het NTT aan de orde had gesteld.⁴³ Op verzoek van Zuurdeeg werd er door de redactie aan zijn artikel een noot toegevoegd waarin een wetenschappelijke discussie over de analytische filosofie werd aangemoedigd. In de zeventiger jaren was er aandacht voor het kritisch rationalisme van Hans Albert⁴⁴ en een aantal jaren later verschenen er ook bijdragen over de wetenschappelijkheid van de theologie (in het bijzonder van de dogmatiek).⁴⁵ Het

⁴² NTT 23/1969-70: 81-122 (drie artikelen). Voor het overige heb ik in de eerste 50 jaargangen nog eens drie stukken expliciet gewijd aan Schleiermacher geteld. Daarmee is hij na Barth de meest besproken theoloog.

⁴³ NTT 10/1955-56: 252-263. Voor het stuk van Hubbeling zie NTT 20/1965-66: 171-191.

⁴⁴ NTT 30/1976: 306-319.

⁴⁵ H. Philipse, “Theologie: een wetenschap?”, NTT 38/1984: 45-66; L.J. van den Brom, “Dogmatiek als wetenschap: een contradictie?”, NTT 40/1986: 53-81.

probleem van de duplex ordo en de relatie tussen theologie en godsdienstwetenschap was al eerder aanleiding tot een wat lastig twistgesprek tussen Th.P. van Baaren en H. Kraemer.⁴⁶

De wijsgerige en theologische actualiteit is in de vijftiger jaren duidelijk zichtbaar in bijdragen over Jean-Paul Sartre en het existentialisme.⁴⁷ A. Szekeeres wijdde maar liefst drie bijdragen aan Teilhard de Chardin, besprak de betekenis van Calvijn voor onze wereld “tussen materialisme en existentialisme” en ging ook in op bisschop Robinsons *Honest to God* (1963).⁴⁸ J.M. Hasselaar besprak uitgebreid H. Berkhofs *Christelijk Geloof* (1973)⁴⁹ en Berkhof zelf ging in discussie met E. Schillebeeckx over diens Jezusboek.⁵⁰ Meer recent wordt er gediscussieerd over religieuze ervaring en geloofsverantwoording (56/2002: 199-215), religieuze kennistheorie en hersenactiviteit (56/2002: 313-328) en “Synchronic Contingency in Reformed Scholasticism” (57/2003: 207-238). Voorzover ik het overzie, betreffen deze discussies vooral onderwerpen uit de systematische theologie en in veel mindere mate exegetische of historische thema’s. Er is sprake van discussie, van woord en weerwoord, maar zulke gedachtenwisselingen zijn toch uiteindelijk niet zeer talrijk. Het NTT is ook zeker niet modieus te noemen. Zo is het postmodernisme – of wat daarvoor doorgaat – maar spaarzaam vertegenwoordigd.⁵¹

Dat betekent niet dat er geen algemene tendensen te constateren zijn. Direct na de oorlog is het evident dat zending en oecumene een belangrijke rol in het NTT spelen. Het is ook opvallend hoeveel bijdragen expliciet over de godsdienstfenomenologie handelen, totdat in 1976 een bericht over de bestrijding ervan verscheen (30/1976: 177-181). Bijdragen over psychotherapie, zielzorg en pastorale psychologie – voornamelijk van de hand van H. Faber – zijn al vanaf het begin relatief sterk vertegenwoordigd. De (godsdienst)pedagogiek⁵² en

⁴⁶ Th.P. van Baaren, “De plaats van de theologie in de godsdienstwetenschappelijke faculteit”, NTT 14/1959-60: 321-328; cf. NTT 15/1960-61: 1-10 (repliek en dupliek).

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld J. Sperna Weiland, “De God van ‘Les Mouches’”, NTT 6/1951-52: 143-157 (cf. 5/1950-51: 140-156) en G.C. van Niftrik, “Sartre en zijn betekenis voor de theologie”, NTT 4/1949-50: 259-277; cf. O. Noordmans, “Existentialisme als Katholicisme”, NTT 5/1950-51: 1-20, en A. Dronkers, “De film in theologische discussie”, NTT 12/1957-58: 131-144.

⁴⁸ Zie de inhoudsopgave in NTT 26/1972. De kritische bespreking van *Honest to God* is te vinden in NTT 20/1965-66: 192-217.

⁴⁹ NTT 29/1975: 36-49.

⁵⁰ NTT 29/1975: 322-331 (met een reactie van Schillebeeckx: 332-349).

⁵¹ Vgl. W.A. de Pater, “Het postmoderne nog eens uitgelegd”, NTT 50/1996: 177-202; V. Kal, “Jacques Derrida en de messianiteit”, NTT 52/1998: 283-297, en H. Kunneman, “Plurale tantum. Het postmoderne subject in humanistisch perspectief”, NTT 55/ 2002: 213-232.

⁵² De eerste bijdrage die ik gezien heb is P.J. Roscam Abbing, “Over godsdienstpedagogiek”, NTT

(godsdienst)sociologie hebben een minder duidelijke plaats. Na de bijdrage van J.P. Kruijt over “reliografie” in de eerste jaargang (1/1946/47: 164-183) duurde het tot 1968 tot de volgende godsdienstsociologische bijdrage zou verschijnen. Dit betrof een notitie van R.G. Scholten over buitenkerkelijkheid en onkerksheden in Nederland (23/1968-69: 37-45; cf. 27/1973: 71-77)). De term secularisatie duikt voor het eerst op aan het einde van de tachtiger jaren in bijdragen van M.B. ter Borg.⁵³ Men kan niet zeggen dat er in het NTT veel aandacht is geschonken aan de belangrijkste recente ontwikkelingen in de geschiedenis van het Nederlandse christendom. Dat geldt ook voor de opkomst van de moslim-gemeenschappen in Nederland. Het ontbreekt niet aan historische beschouwingen over de Islam, maar bijdragen over actuele vraagstukken zijn schaars.⁵⁴

Epiloog

“Het NTT behoort in de studiekamer van iedere theoloog”. Dat was de slogan van de in 1948 uitgegeven prospectus. Het tijdschrift was – zo werd verder gezegd – een onontbeerlijk hulpmiddel voor elke theoloog “die op de hoogte wil blijven van de tegenwoordige stand van zijn wetenschap”. Voor de nieuwe jaargang kondigde men onder meer artikelen aan over Psalm 8: 2-3, het Romeins staatsburgerschap van Paulus en de kerkrechtelijke positie van de zendeling in een presbyteriale kerkorde. Het NTT werd opgericht vanuit de overtuiging dat er leiding gegeven diende te worden op (protestants) theologisch gebied en dit diende te geschieden vanuit de openbare instellingen voor theologisch onderwijs. Besprekingen en wetenschappelijke artikelen werden daartoe de geëigende middelen geacht. Regelmatig kwamen er brieven binnen bij de redactie, waarin men aandrang op meer relevante stukken. Op

19/1964-65: 362-386; vgl. het overzicht van A. Ploeger (48/1994: 291-305).

⁵³ NTT 42/1988: 317-337; 48/1994: 12-21; cf. H.W.A. Hilhorsts overzicht in NTT 46/1992: 10-22. A.E. Loen, “De vooronderstellingen van de seculiere mens en de bijbelse vooronderstellingen”, NTT 21/1966-67: 302-311, ging niet in op empirisch constateerbare veranderingen in kerkelijk Nederland. Voor een iets bredere beschouwing van de ontwikkeling van de godsdienstsociologie (en praktische theologie) in Nederland zie A.L. Molendijk, “Praktische Theologie und Religionssoziologie in den Niederlanden”, in: W. Gräß & B. Weyel, eds, *Praktische Theologie und protestantische Kultur* (Praktische Theologie und Kultur, 9), Gütersloh 2002, pp. 453-468.

⁵⁴ J.M.S. Baljon heeft relatief veel over de Islam in NTT gepubliceerd. Daarnaast zijn er de volgende stukken: J.C. Hoekendijk, “Het apostolaat in Europa in het licht van enkele ervaringen van de Islam-zending” (7/1952-53: 321-331); A.Th. van Leeuwen, “De Islam als na-christelijke religie” (17/1962-63: 201-211); J. Bowman, “The Debt of Islam to Monophysite Syrian Christianity” (19/1964-65: 177-201); B.J. Boland, “Missiologia in Loco. Christendom en Islam in Indonesië” (23/1968-69: 46-65); J.D.J. Waardenburg, “Two Lights Perceived. Medieval Islam and Christianity” (31/1977: 267-289), P.Sj. van Koningsveld, “‘Het raadsel van de Islam’. Een bijdrage tot de vaderlandse protestantse godsdienstgeschiedenis” (32/1978: 270-282). Hierna heb ik niets meer gevonden.

zich stond de redactie daar niet onwelwillend tegenover, maar dit mocht nooit en te nimmer ten koste gaan van de wetenschappelijke kwaliteit.

In de onderhandelingen met *Vox Theologica* over een mogelijke fusie werd nogmaals duidelijk dat men niets zag in oriënterende – laat staan populariserende – artikelen. Zeker in de begintijd diende het blad ook vooral als publicatiemiddel voor de leden van de vier uitgevende faculteiten. Als er dan – na veel gedoe – een kroniek uitgebracht werd, dan ging deze uiteraard over de ontwikkelingen aan deze faculteiten en niet over kerkelijke en maatschappelijke zaken. Zeker in vergelijking met *Kerk en Theologie* is NTT altijd een zeer academisch tijdschrift gebleven. Bijdragen werden nooit geweigerd met het argument dat ze niet goed geschreven waren of niet geschikt voor een breder publiek. Wetenschappelijke kwaliteit, daar ging het om.

De academische standaards werden allereerst bewaakt door de redactie en in tweede instantie door de hoogleraren van de vier openbare faculteiten. Het NTT was naar hun mening het Nederlandse theologische wetenschappelijke tijdschrift bij uitstek, waaraan de andere Nederlandse periodieken toch nauwelijks konden tippen. Dit verklaart de scherpe toon waarop proefschriften soms werden aangepakt. “Bij een promotie is het toch niet de vraag, of men behoorlijk exciperen kan, doch of men zelfstandig wetenschappelijk kan werken!” (W.C. van Unnik). Hoogleraren achtten zich in de positie kritiek op wetenschappelijk werk dat huns inziens onder de maat was scherp te formuleren. Dat leidde soms tot hevige conflicten, waarbij bijna altijd – alle wetenschappelijkheid ten spijt – ook ideologische verschillen een rol speelden. De oude hiërarchische verhoudingen raakten in de loop van de tijd wel geërodeerd en er verschenen ook steeds meer bijdragen van niet-gepromoveerden in het NTT. Na de opheffing van *Vox Theologica* in 1976 stelde de redactie uitdrukkelijk dat ook bewerkte doctoraalscripties serieus overwogen kunnen worden. En recentelijk werd een stuk van de hand van drie Groningse promovendi opgenomen, die concluderen dat de Groningse hoogleraar G.D.J. Dingemans in zijn enthousiasme te weinig afstand heeft genomen van zijn eigen positie, “zodat een kritische reflectie hiervan ontbreekt”.⁵⁵ The times they are achanging.

In het moderne systeem van kwaliteitszorg en –bewaking spelen “peer-reviewed” tijdschriften een belangrijke rol en het is evident dat het NTT een vooraanstaand theologisch wetenschappelijk tijdschrift wil zijn. Dat is de kracht, maar

⁵⁵ H.A.H. Maat, A.C. Meesters en T.A. Smedes, “Nieuwe Woorden voor een Oude Traditie? De vernieuwende kracht van Dingemans’ pneumatologie onderzocht”, NTT 55/2001: 233-247.

tevens ook de zwakte van het blad. Het is altijd een wat ‘academisch’ tijdschrift geweest en heeft afstand gehouden tot de ‘waan van de dag’, maar daarmee zijn ook essentiële ontwikkelingen (zoals de ontkerkelijking) niet of nauwelijks aan bod gekomen. Dat ligt vanzelfsprekend niet alleen aan het NTT, maar ook aan de samenstelling van de theologische faculteiten die verantwoordelijk zijn voor de uitgave ervan. Daarover zou nog meer te zeggen zijn. Hier laat ik het bij de opmerking dat NTT nu al 60 jaar een belangrijk platform is voor de Nederlandse theologiebeoefening in haar volle disciplinaire breedte. De waarde van het tijdschrift ligt in mijn ogen niet alleen in de wetenschappelijke artikelen, maar vooral in de kritische bespreking van theologische literatuur. Daarbij is een enkele keer de grens van het betamelijke overschreden, maar dat onderbouwde kritiek een essentieel element in het *Nederlands Theologisch Tijdschrift* is zal geen lezer willen ontkennen.

(Arie L. Molendijk is hoogleraar in de geschiedenis van het christendom aan de Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, Oude Boteringestraat 38, 9712 GK Groningen)

[Summary] “Fruits of Scholarship”

This contribution is written on the occasion of the sixtieth anniversary of the foundation of the *Nederlands Theologisch Tijdschrift* in 1946. It sketches the vicissitudes of the journal over this period, the policy of the editorial board, the relationship to the more ‘popular’ journal *Vox theologica*, and the importance of *Forschungsberichte* and reviews of theological literature. The Dutch Theological Journal, originally, was a joint venture of the theological faculties of the state universities of Leiden, Groningen, Utrecht and Amsterdam. In the 1990s the theological faculties of Brussels and the Free University in Amsterdam joined the editorial board. It has always been an ‘academic’ journal to which scholars from the various branches of theology contributed. Special importance has been accorded – both by editors and readers – to the reviews. Especially in its early decades, the editors thought it to be the leading Dutch theological journal and wanted to maintain a high level of scholarship, which could lead to devastating critiques of books which in their view did not meet the required standards.